

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

بررسی تاریخی مناسبات امامیه با غیر امامیه در ری

**از قرن چهارم تا نیمه قرن هفتم (۳۲۱ - ۶۵۱)
(با تاکید بر مبانی، بسترها و گونه‌ها)**

محمد زرقانی

سخن ناشر

معارف اسلامی ناب، نیاز بشر تشنه معنویت امروز است. در این دوران که بسیاری آن را عصر پایان جهان می‌دانند، گرایش به دین و معنویت، سرعتی شگفت یافته است. در این میان، اسلام بیشترین سهم را از این گرایش به دین دارد، و چرا چنین نباشد؟ اسلام، دین انسانی زیستن، عدالت‌پروری و عشق به همنوع است و بشر این عصر، این گوهر گمشده را در اسلام ناب یافته است.

ازسوی دیگر، گسترش پُرشتاب رسانه‌ها و ابزارهای انتشار اطلاعات، بی‌وقفه موجب پدید آمدن پرسش‌ها و شبهات جدیدی می‌شود که تا اندکی پیش از این، هیچ‌یک از آنها قابل تصور نبود. این انفجار اطلاعات، به‌ویژه در دنیای مجازی، اغلب فرصت ژرف‌اندیشی را از انسان سلب می‌کند و همین موجب شناخت نادرست یا ناقص از بسیاری امور، به‌ویژه مفاهیم و معارف دینی می‌گردد.

بنابراین، تبلیغ و نشر مؤثر معارف اسلامی ناب، رسالت خطیری است که بر عهده همه متولیان این امر می‌باشد. بدون تلاش خالصانه و آگاهانه برای رسیدن به این هدف، پتانسیل عظیمی که در گرایش بشر به معنویت در این عصر پدید آمده، به هدر خواهد رفت.

نشر «نورالامین» به سهم خود می‌کوشد تا بخش اندکی از رسالت عظیم نشر معارف اسلامی ناب را به بهترین شکل ممکن انجام دهد و در این راستا از پیشنهادها و انتقادهای همه فرهیختگان این عرصه، برای غنا بخشیدن به آثار خود استقبال می‌کند.

انتشارات نورالامین

فهرست

مقدمه	۱۳
فصل اول: کلیات، مفاهیم، معرفی و بررسی منابع	۱۷
گفتار اول: کلیات	۱۷
۱. بیان مسئله	۱۷
۲. ضرورت و اهمیت تحقیق	۱۸
۳. اهداف تحقیق	۱۹
۴. فایده تحقیق	۱۹
۵. سوالات تحقیق	۲۰
الف) سؤال اصلی	۲۰
ب) سؤال‌های فرعی	۲۰
۶. فرضیه‌های تحقیق	۲۰
الف) فرضیه اصلی	۲۰
ب) فرضیه‌های فرعی	۲۱
۷. روش گردآوری داده‌ها و ابزارهای تحقیق	۲۲
۸. پیش فرض‌های تحقیق	۲۳
۹. پیشینه تحقیق	۲۳
گفتار دوم: مفاهیم	۲۷
۱. بررسی تاریخی	۲۷

۲۸. مناسبات _____
۳۱. امامیه _____
۳۲. ری _____
۳۳. گفتار سوم: معرفی و بررسی منابع _____
۳۳. ۱. منابع تاریخی _____
۳۳. الف) تجارب الأمم _____
۳۵. ب) سیاست نامه _____
۳۵. ج) راحة الصدور و آية السرور _____
۳۶. د) تاریخ الوزراء _____
۳۸. ه) المنتظم فی التاريخ الأمم _____
۳۹. و) الكامل فی التاريخ _____
۳۹. ۲. کتب کلامی _____
۳۹. الف) اکمال الدین و تمام النعمه _____
۴۰. ب) النقض _____
۴۲. ۳. کتب رجال، تراجم و طبقات _____
۴۲. الف) الفهرست (نجاشی) _____
۴۳. ب) الفهرست (شیخ طوسی) _____
۴۴. ج) الفهرست (منتجب الدین) _____
۴۵. د) معالم العلماء _____
۴۶. ه) اعیان الشیعه _____
۴۷. و) طبقات اعلام الشیعه _____
۴۸. ۴. پژوهش های جدید _____
۴۸. الف) ری باستان _____
۴۹. ب) تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا طلوع دولت صفوی _____
۵۰. ج) مجموعه مقالات کنگره شیخ عبدالجلیل رازی قزوینی _____

- فصل دوم: مبانی، بسترهای فکری اعتقادی، جغرافیایی و مذهبی _____ ۵۱
- گفتار اول: مبانی فکری و اعتقادی مناسبات در اندیشه امامیه _____ ۵۱
۱. ارزشمندی و کرامت ذاتی انسان _____ ۵۲
۲. عزتمندی و کرامت واقعی بشر در گرو تقوا و بندگی خدا _____ ۵۲
۳. عدالت محوری و مبارزه با تبعیض و ظلم _____ ۵۳
۴. حاکمیت خدا و التزام به پیروی از خدا و اجتناب از طاغوت _____ ۵۴
۵. رأفت، مدارا و نرمش با مخالفین غیر معاند _____ ۵۶
۶. شدت عمل بر علیه مشرکین، کفار و مخالفین معاند _____ ۵۶
- گفتار دوم: قدمت و اهمیت تاریخی و اجتماعی ری _____ ۵۸
۱. تاریخچه ری _____ ۵۸
۲. اهمیت و موقعیت ری _____ ۵۹
۳. دلایل عنایت به ری در موضوع _____ ۶۴
- گفتار سوم: جریان شناسی دینی، مذهبی و فکری کلامی ری _____ ۶۶
۱. جریان های دینی _____ ۶۶
- الف) زرتشتیان _____ ۶۷
- ب) یهودیان _____ ۶۸
- ج) مسیحیان _____ ۶۸
۲. جریان ها و مذاهب و اسلامی _____ ۶۹
- الف) فرق غیر شیعی _____ ۷۰
- یکم. حنفیان _____ ۷۱
- دوم. شافعیان _____ ۷۳
- سوم. معتزله _____ ۷۴
- ب) فرق شیعی _____ ۷۵
- یکم. زیدیه _____ ۷۵
- دوم. اسماعیلیه _____ ۷۷
- سوم. امامیه _____ ۷۸
- بزرگان و نخبگان امامیه ری در این مقطع _____ ۸۱

۳. جریان‌ها و منازعات فکری کلامی _____ ۹۱
- الف) توحید _____ ۹۱
- ب) عدالت _____ ۹۲
- ج) نبوت _____ ۹۳
- د) امامت _____ ۹۳
- ه) عقل و حسن و قبح عقلی _____ ۹۴
- و) قرآن _____ ۹۴
- ز) ظاهر و باطن _____ ۹۵
- ح) جریان اصولی و اخباری _____ ۹۵
- فصل سوم: بسترهای سیاسی اجتماعی _____ ۹۹**
- مقدمه _____ ۹۹
- گفتار اول: حکمرانی سلسله دوره آل بویه (۳۲۱- ۴۴۸) _____ ۱۰۵
۱. گرایش و سیاست‌های مذهبی و فرهنگی _____ ۱۰۸
۲. موقعیت سیاسی اجتماعی شیعیان امامیه در دوره آل بویه _____ ۱۱۳
۳. موقعیت فرهنگی اعتقادی امامیه در دوره آل بویه _____ ۱۱۴
- گفتار دوم: حکمرانی سلسله غزنویان (۳۵۱- ۵۸۲) _____ ۱۲۳
۱. گرایش و سیاست‌های مذهبی غزنویان _____ ۱۲۷
۲. وضعیت و موقعیت امامیه در دوره غزنویان _____ ۱۳۰
- گفتار سوم: حکمرانی سلسله سلجوقی (۴۲۹- ۵۹۰) _____ ۱۳۱
۱. گرایش و سیاست‌های مذهبی سلاجقه _____ ۱۳۵
۲. وضعیت و موقعیت اجتماعی و سیاسی امامیه در دوره سلاجقه _____ ۱۴۳
- گفتار چهارم: حکمرانی خوارزمشاهیان (۴۹۰- ۶۱۸/۶۲۸ ه.ق) _____ ۱۴۵
۱. گرایش و سیاست مذهبی خوارزمشاهیان _____ ۱۴۸
۲. وضعیت و موقعیت سیاسی و اجتماعی امامیه در دور خوارزمشاهیان _____ ۱۴۹

- فصل چهارم: گونه شناسی مناسبات امامیه ری با غیر امامیه _____ ۱۵۱
- مقدمه _____ ۱۵۱
- گفتار اول: رواداری و تعامل امامیه با غیر امامیه _____ ۱۵۲
۱. رواداری _____ ۱۵۲
- الف) در حوزه سیاسی و اجتماعی _____ ۱۵۳
- یکم. پذیرش سلطه خلافت _____ ۱۵۳
- دوم. همکاری با حکومت مرکزی در ایران _____ ۱۵۴
- سوم. بنای تشکیلات اداری بر شایسته سالاری نه تعصبات قومی و مذهبی _____ ۱۵۴
- ب) در حوزه فرهنگی و اعتقادی _____ ۱۵۵
- یکم. تقویت عقل‌گرایی _____ ۱۵۵
- دوم. بسترسازی برای آزاد اندیشی _____ ۱۵۶
- سوم. تسامح در اظهار عقاید مخالف _____ ۱۵۷
۲. تعامل _____ ۱۵۷
- الف) در حوزه سیاسی و اجتماعی _____ ۱۵۸
- یکم. ارتباط، ایجاد تعامل و نفوذ در هیئت حاکمه _____ ۱۶۰
- دوم. پیوند و ارتباطات خانوادگی _____ ۱۶۶
- سوم. حمایت و دستگیری از فقرا _____ ۱۶۸
- چهارم. نیک اندیشی و ایجاد رابطه حسنه با زبیده _____ ۱۶۹
- پنجم. تقریب با اهل سنت و تأکید بر اصول مشترک _____ ۱۷۰
- ششم. تقیه _____ ۱۷۱
- هفتم. پشتیبانی از معتزله _____ ۱۷۱
- هشتم. پشتیبانی از علماء _____ ۱۷۳
- نهم. تأسیس کتابخانه و مراکز علمی _____ ۱۷۵
- ب) در حوزه فرهنگی و اعتقادی _____ ۱۷۶
- یکم. انتقال میراث علمی فرهنگی ادیان و ممالک مختلف _____ ۱۷۸
- دوم. اهتمام به تعلیم و کسب دانش _____ ۱۷۹

- سوم. اهتمام به تعلم و شاگردپروری _____ ۱۸۰
- چهارم. داد و ستد و تعامل علمی با معتزله _____ ۱۸۱
- پنجم. مناظره و گفت‌وگو با مخالفان در دفاع از اعتقادات تشیع _____ ۱۸۲
- ششم. حضور در مجالس علمی و اعتقادی مخالفان _____ ۱۸۴
- گفتار دوم: تقابل _____ ۱۸۵
۱. در حوزه سیاسی و اجتماعی _____ ۱۸۵
۲. حوزه فرهنگی و اعتقادی _____ ۱۸۵
- مخالفت با نژاد پرستی و قبیله‌گرایی _____ ۱۸۵
- ردیه‌نویسی _____ ۱۸۶
- فصل پنجم: دستاوردها و چالش‌ها _____ ۱۹۵
- مقدمه _____ ۱۹۵
- گفتار اول: اهداف و سیاست‌های امامیه در جهت دهی به مناسبات _____ ۱۹۶
۱. اهداف _____ ۱۹۷
۲. سیاست‌ها _____ ۱۹۷
- الف) حوزه سیاسی اجتماعی _____ ۱۹۸
- یکم. همزیستی مسالمت آمیز بر محور مشترکات با مخالفان _____ ۱۹۸
- دوم. همکاری و تعامل با مخالفان به منظور مقابله با طغیان و ظلم _____ ۲۰۰
- سوم. تقرب و یکپارچگی بین مذاهب اسلامی _____ ۲۰۰
- چهارم. تعادل و پرهیز از تند روی، حتی در جنگ با دشمنان و معاندان _____ ۲۰۲
- ب) در حوزه فرهنگی اعتقادی _____ ۲۰۲
- یکم. مرزبندی اعتقادات امامیه با گروه‌های غالی و انحرافی از شیعه _____ ۲۰۲
- دوم. بحث و گفت‌وگو بر پایه حکمت و جدال احسن _____ ۲۰۳
- سوم. دعوت به حق با لحنی ملایم _____ ۲۰۴
- چهارم. پرهیز از افراطی‌گری و توهین نسبت به مخالفان _____ ۲۰۵
- پنجم. مقاومت و شدت عمل علیه مشرکین، کفار و مخالفان معاند _____ ۲۰۵
- گفتار دوم: دستاوردها و نتایج مثبت _____ ۲۰۷
۱. در حوزه سیاسی اجتماعی _____ ۲۰۷

- الف) گسترش تشیع و توسعه فعالیت فرهنگی اجتماعی نخبگان امامیه - ۲۰۷
- ب) نفوذ تشیع در دستگاه حاکمیت و ایجاد تعادل در رفتار حکمرانان - ۲۰۸
- ج) اتحاد و همبستگی بیشتر امامیه - ۲۱۱
- د) ارتقاء جایگاه امامیه در نزد اهل سنت و جامعه - ۲۱۱
- ه) همراه نمودن اهل سنت در شعائر و آیین‌های مذهبی شیعی - ۲۱۲
۲. در حوزه فرهنگی اعتقادی - ۲۱۴
- الف) حفظ، ثبات و استمرار تشیع - ۲۱۴
- ب) کثرت و افزایش امامیه - ۲۱۵
- ج) توسعه مراکز علمی و دینی اسلامی و شیعی - ۲۱۶
- د) رشد دانش و شکوفایی تمدن اسلامی - ۲۱۸
- گفتار سوم: چالش‌ها و آسیب‌های رفتاری - ۲۱۸
۱. در حوزه سیاسی اجتماعی - ۲۱۹
- الف) تسامح افراطی در حد تعریف و تمجید مخالفان - ۲۱۹
- ب) لعن و توهین به مقدسات مخالفان - ۲۲۰
- ج) غلو و مبالغه در حق مخالفان - ۲۲۱
۲. در حوزه فرهنگی اعتقادی - ۲۲۳
- الف) خروج از آداب مناظره و جدال احسن - ۲۲۳
- ب) تضعیف عقل‌گرایی - ۲۲۴
- ج) حمایت و پشتیبانی افراطی از معتزله - ۲۲۵
- د) ورود و رواج افکار الحادی در کنار عقل‌گرایی افراطی - ۲۲۵
- ه) عقل‌گریزی و مبارزه با براهین عقلی - ۲۲۶
- و) تعریف و تمجید افراطی از زیدیه - ۲۲۶
- نتیجه‌گیری - ۲۲۷
- پی‌نوشت - ۲۳۱
- منابع - ۲۴۵

مقدمه

شهر ری در مقطع زمانی قرن چهارم تا نیمه قرن هفتم (۳۲۱ - ۶۵۱ق) - برآمدن آل بویه تا حمله مغولان - به لحاظ علمی، فرهنگی و سیاسی از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در تاریخ اسلام، خصوصاً در تاریخ امامیه برخوردار می‌باشد. زیرا این مقطع، تأثیرگذاری بالایی در حفظ، رشد و ترویج اندیشه‌های شیعی داشته است. این اهمیت و جایگاه علمی ری، متاثر از علل و عوامل مختلفی بوده است که به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین آن‌ها نوع و نحوه مناسباتی باشد که امامیه در آن مقطع با پیروان دیگر ادیان و فرق اسلامی داشته‌اند؛ با این توضیح که در این مقطع ری میزبان گروه‌ها و فرق مختلفی اعم از برخی اقلیت‌های دینی و مذاهب اسلامی: امامیه، اسماعیلیه، زیدیه، معتزله، اشاعره، شافعیه، حنفیه و... بوده است. با روی کار آمدن آل بویه تشیع به‌طور چشمگیری رواج و توسعه یافت؛ اما با وجود این هنوز اکثریت اهالی ری از اهل سنت بودند. از این رو اقلیت نسبی امامیه در کنار سایر فرق و مذاهب اقامت داشت و طبعاً با آن‌ها مناسبات (رواداری، تعامل و تقابل) و روابطی (همگرایی و واگرایی) در طول این مقطع داشته‌اند و صد البته نحوه و نوع این مناسبات در مقاطعی تحت

تأثیر برخی تعینات و واقعیات اجتماعی، سیاسی حاکم و غیره بوده است. نکته قابل ذکر این است که امامیه در نحوه و نوع مناسباتش با فرق و مذاهب دیگر، به طور بدیهی از امتیازات و نقاط قوت و احیاناً از نقاط ضعف و کاستی‌هایی برخوردار بوده است که بررسی و شناسایی نقاط قوت و ضعف‌های آن، به عنوان فرصت یا تهدید، می‌تواند برای مناسبات آتی راه‌گشا و عبرت‌آموز باشد.

امامیه در ری از قدمت و پیشینه طولانی برخوردار بوده است ولی تا مقطع قرن چهارم غالباً در انزوا و تحت فشار از سوی افراد و گروه‌های مخالف بوده و بعضاً جهت حفظ هویت و موجودیت خویش ناچار، دست به تقیه زده است. اما از قرن چهارم به بعد همزمان با برآمدن آل بویه به دلیل شیعه بودن بلکه امامی مذهب بودن سلاطین و غالب ایادی و حکمرانان آن، امامیه تا حدود زیادی از انزوا درآمد و حتی از موقعیت و اقتدار اجتماعی و سیاسی بالایی نیز برخوردار شد. در این مقطع امامیه بر اساس مبانی فکری و اعتقادی و با بهره‌گیری از زمینه‌ها و بسترهای سیاسی - اجتماعی ری، از طریق برقراری ارتباط و ایجاد مناسباتی از نوع رواداری با پیروان دیگر مذاهب اسلامی و غیر اسلامی در کنار تلاش و مجاهدات بی‌وقفه بزرگان خویش توانست در حوزه‌های فکری - اعتقادی و حتی سیاسی - اجتماعی به موفقیت و پیشرفت‌های قابل توجهی نائل گردد. رشد و شکوفایی علمی، فرهنگی و سیاسی در قالب تمدن بزرگ اسلام یا همان رنسانس اسلامی که تا حدود زیادی متأثر از این شرایط و اقدامات امامیه بود شاهد و نمونه بارزی از این موفقیت و پیشرفت‌ها می‌باشد. با سقوط آل بویه و برآمدن سلسله‌های متعصب سنی غزنویان، سلجوقیان و

خوارزمشاهیان که تا نیمه‌های قرن هفتم طول کشید، بر اثر تعصبات و برخوردهای خشن برخی سلاطین و حکمرانان آن‌ها همانند محمود غزنوی و طغرل و خواجه نظام الملک سلجوقی، موقعیت و اقتدار اجتماعی و سیاسی امامیه به‌طور موقت تنزل یافت و حتی آن شکوه و اقتدار علمی و تمدنی اسلامی نیز از شتاب و سرعت خویش باز ایستاد. ولی طولی نکشید که به دلیل قابلیت و ویژگی ذاتی مکتب تشیع و درایت، توانمندی و استعدادهایی که رجال امامیه از خود نشان دادند مجدداً آن عزت و اقتدار سابق به همراه شکوه علمی و تمدنی شیعی و اسلامی بازگشت. در این دوره‌ها امامیه به دلیل شرایط و تعیینات اجتماعی و سیاسی حاکم، رویکرد مناسباتی خویش را از رواداری که مطابق شرایط و موقعیت اجتماعی و سیاسی دوره آل بویه بود به رویکرد تعاملی و بعضاً تقابلی در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی که متناسب دوره پس از آل بویه بود تغییر داد و موفق شد با اقتدار ناشی از نفوذ و حضور خود در صحنه‌های مختلف به نتایج و دستاوردهای مثبت و حیاتی دست یابد.

کلیدواژه‌ها: مناسبات، امامیه، ری، تقریب مذاهب.